

במחצית השנייה של 1964, מתברר, שרווחי ענף השמן היו 1.9 מליון ל"י ב-1962/63 ו-2.4 מליון ל"י ב-1963/64.

לפי התכנית תוגדל תפוקת הענף ב-1964 ב-6,000 טון שמן וב-26,000 טון כוספה בקירוב — הגדלה בשיעור של קרוב ל-15% בהשוואה ל-1963. הרחבת הייצור ב-1964 מביאה להגדלת כמות פולי הסויה הנמכרת לתעשייה במחיר נתמך ולהגדלת כמות עודפי השמן ליצוא, שעליהם ניתנת תמיכה בשיעור של 80 ל"י לטון. לעומת זאת השתתפות היצרנים במאמץ היצוא, בצורת תשלום של 25 ל"י על כל טון שמן, הנמסר להם לזיקוק ולשיווק מקומי. אינה משתנית, כיוון שאין לצפות לשינוי הכמות הכוללת, הנמסרת להם למטרה זו. עד אמצע 1964 לא היו בידי המשרד תחשיבים מעודכנים לגבי ייצור שמנים וכוספאות בכל מפעל; מדיניות המחירים והתמיכות מבוססת על אומדנים משנים קודמות. הביקורת עמדה על הצורך, שייבדק, מה הם תחשיבי עלות ייצור השמנים והכוספאות כיום, ושלאור התוצאות ייבחנו מחדש הסדרי המחירים והתמיכות. בהתחשב בהרחבת הייצור יתכן, שתחשיבים מעודכנים היו מראים, שיש מקום לתיקון ההסדרים, כך שיוקטנו שיעורי התמיכות הניתנות ליצרנים בלי לפגוע ברווחיות מפעליהם.

המשרד ציין, שמבחינת הרווחיות יש שוני בין המפעלים: בדיקה הראתה, שכמה מהם פועלים בתפוקה, שהיא מעבר לנקודת האזון, דבר המאפשר להם רווח נאות, אך יש מפעלים העובדים בהפסד. עם זאת גם לדעת המשרד יש מקום לבדיקת הרווחיות בענף השמנים במגמה לקבוע, אם ניתן לחסוך לקופת המדינה חלק מהתמיכות לשמן ולכוספאות.

יצוא כוספה

בשנים 1963 ו-1964 נעשו מספר עסקאות של יצוא כוספה. משרד מבקר המדינה בדק עסקה, בה ייצאה החברה ליצוא ונאמנות, בתחילת 1964, כ-3,500 טון, שרכשה מהמפעלים במחיר של 295 ל"י הטון, והשיגה מחיר של 120 \$ הטון סי"ף. אחרי תשלום הוצאות היצוא נותר לה מעסקה זו רווח של 61,000 ל"י. בפברואר 1964 הצביעה הביקורת על העובדה, שעודף זה נחתוה רק בשל תמיכה במחיר הכוספה, המגיעה לפי האומדן ל-74 ל"י לטון. צוין, שתמיכה זו ניתנת כדי להבטיח מחיר מוחל של כוספה למשק החקלאי, ולא נועדה לאפשר לחברה להגיע לרווח מעסקת יצוא, שמבחינת המשק כרוכה בהפסד. משרד המסחר והתעשייה דרש מהחברה להחזיר את סכומי התמיכות החלות על הכוספה שיוצאה. החברה הכירה עקרונית בתביעה זו. היא החזירה בספטמבר 1964 סך 106,000 ל"י בקשר ליצוא של כ-1,500 טון כוספה, שבוצע בתחילת 1963. בנובמבר 1964 דרשה חשבות המשרד מהחברה סך 255,000 ל"י בקשר ליצוא 3,500 טון, שבוצע בראשית 1964. המשרד גם הודיע למשרד מבקר המדינה, שיצוא הכוספה הופסק.

שיקום מפעל תעשייתי

1. בשנת 1958 הוקם מפעל לשימורי מזון באחד מאזורי המיעוטים תוך שיתוף פעולה בין משקיע מקומי לבין יוזמים יהודיים. המפעל נועד לעיבוד התוצרת החקלאית של בני המיעוטים באיזור. הממשלה ראתה בהקמת המפעל פעולה חשובה לקידום השיתוף

בין חלקי האוכלוסין בתחום התעשייה. המפעל נוסד בהון מניות של 50,000 ל"י, שכ-60% ממנו היה בידי המשקיע המקומי והשאר בידי חברה תעשייתית ותיקה. משרד המסחר והתעשייה סייע להקמת המפעל: הוא דאג לתכנונו על ידי מומחה בענף, ואישר הלוואות מתקציב הפיתוח בשיעור 70% מההשקעה, בסך כולל של 577,000 ל"י. ההלוואות ניתנו בערבויות המדינה, שנעו בין 80% ל-100% מסכומי ההלוואות. בתחילת 1959 נכנס המפעל בקשיים כספיים; במאי 1960 נתן בית המשפט צו פירוק, וכונס הנכסים הרשמי מונה מפרק החברה.

בגלל החשיבות, שהממשלה ייחסה למפעל, ראה המשרד מתפקידו לנסות לעניין גורמים תעשייתיים, בין בארץ ובין בחו"ל, ברכישתו. אחרי מאמצים עלה בידי המשרד להניע חברה תעשייתית לרכוש את המפעל מידי כונס הנכסים. ביום 30.7.1962 נחתם חוזה בין הממשלה לבין החברה בדבר רכישת המפעל ותנאיה. התנאים העיקריים היו: החברה תעשה חוזה עם כונס הנכסים בדבר רכישת המפעל ועם המשקיע המקומי הקודם על אופן שיתופו בו. המפעל יקבל מאמצעי תקציב הפיתוח הלוואה בשיעור 70% מההשקעה הנוספת שתושקע בו, הנאמדת ב-500,000 ל"י, אך לא יותר מ-350,000 ל"י. לפי תכנית השקעות שתאושר על ידי המשרד; הוא יקבל גם אשראי להון חוזר לתקופה של חמש שנים בשיעור $\frac{1}{3}$ מההון הדרוש להפעלתו. בהיקפו המורחב. הממשלה תגרום לכך, שהמועצה לשיווק פרי הדר תקציב למפעל כל שנה 7,000 טון תפוחי זהב ו-400 טון אשכוליות, אותם רשאי המפעל לעבד בכל מקום שייראה לו. החברה עצמה תקבל אשראי להון חוזר למפעליה האחרים בסכום של 400,000 ל"י לחמש שנים. בחוזה צוין, שהממשלה גרמה לכך, שהחברה תקבל מהמועצה לשיווק פרי הדר בשנת 1961/62 הקצבה מיוחדת של 1,000 טון תפוחי זהב.

בחוזה בין כונס הנכסים לחברה נקבע, שהחברה תרכוש את כל מניות המפעל מהכונס תמורת 50,000 ל"י, והמפעל בבעלותו החדשה ישותרר מכל התחייבויות וחובות פרט לחוב של 400,000 ל"י לבנקים לתקופה של 12 שנה. לפי החוזה בין החברה למשקיע המקומי הוקצו לו 15% ממניות המפעל; מניות אלה מקנות לו זכות קבועה לקבל 15% מהרווחים וזכויות נוספות.

2. כדי להבטיח מילוי התנאי, שהמפעל יועבר לבעלות החדשה ללא התחייבות (פרט לחוב האמור לבנקים), הגיע כונס הנכסים לידי הסדרים מתאימים עם הנושים. החובות המובטחים שהוכרו על ידי הכונס הסתכמו ב-928,000 ל"י, מזה 593,000 ל"י לבנק לפיתוח התעשייה והשאר חובות של בנקים אחרים. הבנקים הסכימו, שלא להפעיל את הבטחונות שבידיהם ולקבל 45% בקירוב מסכום החוב, שהוכר על ידי כונס הנכסים. למימון שימשו 400,000 ל"י, שניתנו למפעל כהלוואה ל-12 שנה על ידי קבוצת הבנקים במשותף. האוצר נתן ערבות להלוואות אלה בשיעור המסתכם ב-80%.

לפי נתוני הבנק לפיתוח התעשייה הסתכמו חובות המפעל לבנק זה — קרן, ריבית והפרשי הצמדה למארכ 1963 — בסך 927,000 ל"י, אולם במסגרת ההסדר קיבל הבנק 284,000 ל"י בלבד, כמחצית מהחוב שהוכר על ידי כונס הנכסים. לפיכך הסתכם הפסד הבנק ב-643,000 ל"י. הבנק הודיע לאוצר, כי הוא עומד לחייבו בסכום זה בהתאם לתנאי הערבות.

3. בסוף 1962 אישר המשרד את ההלוואה בסך 350,000 ל"י לשם הרחבת המפעל והפעלתו. המשרד לא בדק את תכנית ההשקעה, ובמכתבו אל בנק לפיתוח התעשייה, בו אישר המשרד עקרונית את מתן ההלוואה, ציין, שבדיקת התכנית תיעשה על ידי הבנק. המפעל המורחב, שבאותו מועד היה בשלבי הפעלתו הראשונים, המציא לבנק נתונים כלליים על תכנית ההשקעה, היקף הייצור הצפוי ומספר העובדים המתוכנן. נתוני התכנית התייחסו בשלב זה להשקעה של 200,000 ל"י בלבד, אף כי ההלוואה שנתבקשה מתקציב הפיתוח התייחסה להשקעה של 500,000 ל"י. בפברואר 1963 אישרה הנהלת הבנק את מתן ההלוואה, בערבות האוצר המסתכמת ב-80%. במועד האישור עדיין לא גובשה תכנית ההשקעה לכל פרטיה ולא בוקרה על ידי המשרד או הבנק. לדברי הבנק עובדה תכנית ההשקעות המלאה תוך כדי הביצוע, והביקורת ההנדסית שערך הראתה, כי ההשקעות בוצעו.

ביוני 1963 הגיש המפעל למשרד ולבנק בקשה להלוואה נוספת בסך 260,000 ל"י למימון 70% מההשקעה נוספת בסך 370,000 ל"י. בקשה זו נבדקה במשרד המסחר והתעשייה; בחוות הדעת הכלכלית שנערכה נאמר, שבחוזה עם החברה נקבעה תקרה בסך 350,000 ל"י להלוואה, שתינתן למפעל מתקציב הפיתוח, וההשקעה הנוספת מיועדת לרכישת ציוד ולמימון הוצאות שלא נחזו; לכן הומלץ לאשר לפנים משורת הדין הלוואה בסך 80,000 ל"י למימון הוצאות שלא נחזו ולא לאשר הלוואות, המיועדות להרחבה נוספת של המפעל. אולם המשרד החליט באוגוסט 1963 לאשר למפעל הלוואה בסך 170,000 ל"י כדי לאפשר לו להגיע לכדאיות. לאחר שהמפעל ערער על החלטה זו, הסכים המשרד בתחילת 1964 לאשר גם את יתרת ההלוואה המבוקשת בסך 90,000 ל"י. לא נערכה בדיקה, אם אמנם יש לצפות לכך, שבדרך זו תובטח כדאיות המפעל.

הבקשה להלוואה נוספת בשני שלביה נדונה בבנק. בעת הדיון על ההלוואה בסך 170,000 ל"י היו בפניו נתונים שונים על המפעל, אולם מבקרי הבנק העירו, שאין בידיהם נתונים על מצבו הכספי. בעת הדיון על תוספת ההלוואה בסך 90,000 ל"י היו בידי הבנק נתונים על התוצאות הכספיות של המפעל לתקופת ינואר-ספטמבר 1963, שהסתכמו בהפסד גדול. מבקרי הבנק מסרו, שבמפעל נעשו בשנת 1963/64 השקעות, שמטרתן להביא ליעול הייצור, אולם חיוו דעתם, שאין ודאות, שהמפעל יגיע לרווחים בשנים הקרובות.

לגבי שתי ההלוואות צוין בחוות הדעת, שהבטחונות המוצעים אינם מספיקים. ההלוואה הראשונה אושרה בדצמבר 1963 והשנייה במאי 1964. עם זאת היה ברור לבנק, שהסיכון רב, ולפיכך הותנה, שההלוואות יינתנו בערבות האוצר; ערבות זו הסתכמה ב-80% מסכום ההלוואות.

4. לא עלה בידי הממשלה למלא אחר התחייבותה. בחוזה עם החברה, שהיא תגרום לכך, שהמועצה לשיווק פרי הדר תקציב למפעל כל שנה 7,000 טון תפוחי זהב.

ביצוע ההקצבה המיוחדת והחד-פעמית של 1,000 טון תפוחי זהב, שהובטחה למפעלי החברה לשנת 1961/62 בעת חתימת החוזה, כבר נתקל בקשיים: לא עלה בידי המועצה לגייס אלא כמות של 8500 טון, ואף זאת לא הושגה אלא לאחר קיצוץ בהקצבות. שהגיעו למפעלים אחרים לפי המכסות שהיו בתוקף. בשנת 1962/63, שלגביה כבר נכנסה לתוקף ההתחייבות האמורה של הממשלה, עלה בידי המועצה לגייס 3,300 טון בלבד.

המפעל דרש מהמשרד פיצוי בסך 185,000 ל"י על אי מילוי התבטחה לספק 7,000 טון תפוחי זהב. כפיצוי ארעי, עד להסדר התביעה, מכר המשרד באוקטובר 1963 לחברה 300 טון סוכר באשראי. המשרד אינו נוהג למכור סוכר אלא במזומנים, ובמקרה זה שימש החשבון המסחרי כמקור ארעי למימון התחייבויות המשרד, שאין להן קשר לעסקאות הכרוכות בחשבון זה.

בנובמבר 1963 הכין המשרד תחשיב, שעל פיו מגיעים למפעל פיצויים בסך 75,000 ל"י; החברה הגישה בשלב זה תחשיב נגדי, לפיו מסתכמים הפיצויים המגיעים לה ב-210,000 ל"י. במו"מ, שהיו שותפים לו החברה, משרד המסחר והתעשייה ומשרד ראש הממשלה, סוכם בינואר 1964 בדרך של פשרה על פיצויים בסך 140,000 ל"י.

לגבי שנת 1963/64 החליטה המועצה לשיווק פרי הדר, תוך הסכמה עם המשרד, להקציב למפעל 5,500 טון בהתחשב בעודפי הפרי הגדולים בשנה זו.

הפרי המוקצב למפעל מעובד למעשה במפעלים אחרים של החברה, כי למפעל, המייצר שימורי ירקות, אין הציוד הדרוש לעיבוד פרי. בהתחשב במסיבות המיוחדות לא התנגדה לכך המועצה, אם כי בדרך כלל היא עומדת על כך, שהפרי יעובד במפעל, לו הוקצב, כדי למנוע מסחר במכסות.

5. באמצע 1964 הועסקו במפעל כ-160 עובדים, מהם 60 מבני המיעוטים. הפעלתו נתקלה בקשיים גדולים, בין השאר מחמת בעיות כוח אדם, יחסי עבודה ואספקת תומר גלם, והייתה כרוכה בהפסדים. במחצית השנייה של 1964 הודיעה החברה למשרד, שבדעתה לסגור את המפעל. החברה הסבירה, שחלק מהאחריות למצב מוטל על הממשלה, ובהתחשב בכך דרשה הקלות בנוגע להחזרת ההלוואות מתקציב הפיתוח: דחיית ההתחלה של התשלומים ל-1967, הכפלת משך התקופה בה יוחזרו ההלוואות, הקטנת שיעור הריבית ל-5% וביטול ההצמדה. בסוף 1964 לא נסתיימו הדיונים על שינוי תנאי ההלוואות.

הסכמתה של החברה לקבל על עצמה את האחריות למפעל לא הושגה אלא לאחר שהובטחו לה הטבות מיוחדות, שחרגו בחלקן מהמסגרת המקובלת. התחייבות המשרד לאספקה שנתית של פרי הדר אין לה בסיס חוקי. מאחר שקביעת מכסות לאספקת פרי אינה בתחום סמכותו של המשרד: סמכות זו היא רק בידי המועצה לשיווק פרי הדר, שהיא גוף סטטוטורי, שאינו נתון למרות שר המסחר והתעשייה*. המועצה לשיווק פרי הדר, על אף מאמציה, לא יכלה למלא את התחייבות המשרד, והדבר הביא לתשלום פיצויים בסך 140,000 ל"י. הובטחו הלוואות בשיעור 70% מההשקעה הנוספת במפעל, שנאמדה ב-500,000 ל"י, אך לא יותר מ-350,000 ל"י; למעשה הסכים המשרד להשתתף ב-610,000 ל"י מההשקעה של 870,000 ל"י.

גם אחרי ארגונו מחדש לא הגיע המפעל לפעולה תקינה, ובמחצית השנייה של 1964 הועמד בפני סכנת סגירה. מבחינת אוצר המדינה פירוש הדבר, שנוסף על ההפסד הכולל בסך 634,000 ל"י, שנוצר עקב השינוי בבעלות עליו, ונוסף על סכום הפיצויים בסך 140,000 ל"י, יש לראות כהלוואות בסך של מליון ל"י בקירוב (כולל הלוואות קונסולידציה בערבות המדינה) השקעות, שלא נשאו פרי. המשא ומתן בנוגע לשינוי תנאי ההלוואות טרם נסתיים, אך הבנק לפיתוח התעשייה עומד בפני דרישות לווייתורים בעלי משקל.

* ראה גם החלטת ביה"ד הגבוה לצדק 11/63 מיום 31.3.1963, "פרסן" נגד שר המסחר והתעשייה.

מובנים השיקולים, שהניעו את המשרד לעשות מאמצים מיוחדים למען שיקום המפעל, וגם מסתבר, שלא לכל הקשיים הכרוכים בהפעלתו ניתן היה לצפות. בכל זאת היה על המשרד, לדעת הביקורת, לבדוק כמיטב יכולתו בשלבים השונים של החלטותיו, אם העזרה המבוקשת ממנו תבטיח סיכויים סבירים של שיקום המפעל ורווחיותו. הממצאים מראים, שהמשרד כלל לא הקפיד על עריכת הבדיקות הדרושות. כך נכנס להפסדים גדולים וסיכונים נוספים, בלא שהשיג את המטרה שהציב לעצמו.

מכירה של אבקת חלב

משרד המסחר והתעשייה מייבא אבקת חלב ומוכר אותה למפעלים שונים של תעשיית המזון, לחקלאים לצורכי מספוא ולמחלבות בעונות של חוסר בחלב רזה טבעי לשם ייצור מוצרי חלב. מאז יולי 1962 קיימים שני מחירים לאבקת חלב: למחלבות 950 ל"י הטון ולתעשיית המזון ולחקלאים 800 ל"י הטון. המחיר הגבוה למחלבות נקבע כדי להשוותו למחיר של חלב ניגר, ואילו המחיר הנמוך לתעשייה ולחקלאות לא שונה משיקולים של מדיניות היציבות הכלכלית. אבקת החלב לחקלאים משווקת לפי הוראות משרד החקלאות, ואת ההקצבה של אבקת חלב למחלבות מווסת המשרד בהתאם לאספקת חלב טבעי. המשרד אינו מגביל את שיווק החלב לתעשיית המזון ואינו כדק, אם אבקת החלב שהוא מוכר נצרכת על ידי הקונים למטרה לה נועדה. קיימת אפוא אפשרות, שאבקת חלב המיועדת למפעלי תעשייה ולחקלאים תימכר למחלבות.

להלן נתונים על שיווק אבקת חלב במשך שלוש השנים האחרונות (בטונות).

השנה	מחלבות	תעשייה	חקלאות (מספוא)	שונות	סה"כ
1961	1,887	976	2,194	128	5,185
1962	800	1,417	1,869	139	4,225
1963	2,053	1,588	2,070	93	5,804

המשרד ציין, שהתנודות ברכישה של אבקת חלב על ידי המחלבות מוסברות בתנודות בהספקת חלב טבעי ובצריכתו; לדעתו המחלבות הגדולות, המייצרות כ-90% ממוצרי החלב במשק, לא ירכשו אבקת חלב, שנמכרה על ידי הממשלה לצורך אחר במחיר מוזל. כן ציין המשרד, שעד כה לא נתגלה אף מקרה של עסקה באבקת חלב.

— הביקורת סבורה, שכל עוד משווק מצרך למטרות שונות בשני מחירים, מן הצורך לקיים פיקוח, שהמצרך ישמש למטרות להן נועד (ראה גם דו"ח שנתי 9, עמוד 167). במקרה הנדון היה לפחות מקום לכך, שתבוצע מפעם לפעם ביקורת מסורגת על דו"חות המלאי ודו"חות הייצור, שמפעלי המזון מגישים למשרד באופן שוטף.

בנובמבר 1964 הודיע המשרד, שהוא מקבל את הצעת הביקורת לערוך מדי פעם בפעם בדיקות בוחן של דו"חות יצרנים, הקונים כמויות גדולות של אבקת חלב; אין נראית לו אפשרות לבדוק את השימוש באבקת החלב המוקצבת לפי הוראות משרד החקלאות למספר גדול מאוד של חקלאים.

מכוני מחקר תעשייתי

תעשייה מודרנית מחייבת מחקר שיטתי בתחום תהליכי היצור, הפיתוח והעיצוב של המוצרים. למחקר נודעת חשיבות מיוחדת מבחינת התעשייה בישראל, שעליה להתחרות בשוקי חוץ עם תעשיות ותיקות ומפותחות. כדי להגביר בתעשייה הישראלית את תודעת הצורך במחקר, להניעה להפריש למטרות אלה את האמצעים הדרושים וליצור את הכלים לביצוע המחקר יזם משרד המסחר והתעשייה הקמתם של מספר מכוני מחקר בענפי תעשייה שונים. תפקידי המכונים לשפר את תהליכי היצור, הטיב, העיצוב והאריזה של המוצרים; מלבד המחקר עוסקים המכונים בבדיקות מקצועיות לפי הזמנת התעשייה, נותנים לה שירותי ייעוץ, מקיימים מפגשים מקצועיים ותערוכות, ועורכים כתבי עת. המכונים שבתחום טיפולה של חטיבת התעשייה הם: המכון לסיבים ומוצרי יער, שהוא יחידת סמך של המשרד; המכון למחקר קרמיקה וסיליקטים; מכון המתכות; שירות ייעוץ לתעשיית המזון; המכון לעיצוב המוצר; והמכון לאריזה. שני המכונים האחרונים אוחדו בשנת 1964. בטיפולה של חטיבת סחר חוץ נמצאים: מכון היין, שאחד מתפקידיו לעשות למען שיפור איכות היינות; ומרכזים לחפצי חן, אופנה ורהיטים שליד מכון היצוא הפועלים גם למען פיתוחם ועיצובם של מוצרים אלה.

המשרד משתתף בהנהלתם של המכונים ובתקציבם. מקורות הכנסה אחרים של המכונים הם דמי בדיקות ושירותים שונים, שהם נותנים לתעשייה, ובמידה מצומצמת גם דמי חבר של המפעלים.

באפריל 1964 נבדקו בחטיבת התעשייה שבמשרד המסחר והתעשייה סדרי הטיפול במכוני המחקר התעשייתי. להלן נתונים על הכנסותיהם של מכונים אלה ועל חלק המשרד בהן בשנת 1963/64 (באלפי ל"י).

השתתפות המשרד	ס"ה הכנסות	
392	696	המכון לסיבים ומוצרי יער
85	177	מכון למחקר קרמיקה וסיליקטים
60	113	מכון המתכות
39	62	שירות ייעוץ לתעשיית מזון
41	61	מכון לעיצוב המוצר
31	90	מכון לאריזה

השתתפות המשרד מומנה מהפרטים "מחקר ומכוני מחקר שימושי" ו"פיתוח המוצר" שבתקציב הרגיל של המשרד. המשרד השתתף גם במימון ההשקעות במכונים — בשנת 1963/64 בסכום כולל של כ-50,000 ל"י — מתוך פרט מיוחד בתקציב הפיתוח.

— מגמת המשרד היא להביא את התעשייה לכך, שתקבל על עצמה חלק סביר מהאחריות למחקר התעשייתי, דבר שיתבטא בשיעור האמצעים הכספיים, שהיא תהיה מוכנה לייעד למטרה זו. למעשה נושאת התעשייה רק בחלק מההוצאות לתפעול המכונים; אך לא לגבי כל המכונים עלה בידי המשרד לגייס השתתפות התעשייה בשיעור 50% מתקציב המכונים, שהוא היעד שהציב לעצמו בדרך כלל בנוגע למימון. כתוצאה מזה עדיין נשענים המכונים במידה ניכרת על תקציב המדינה.

במכון לסיבים ולמוצרי יער הסתכמו ההוצאות בשנת 1963/64 ב-710,000 ל"י: 205,000 ל"י לשירותים לתעשייה; 163,000 ל"י למחקרים, שהוזמנו על ידי גורמי חוץ; ו-342,000 ל"י למחקרים עצמאיים של המכון. ההכנסות משירותים לתעשייה הסתכמו ב-167,000 ל"י וממחקרים בשביל גורמי חוץ ב-137,000 ל"י. ההפרש כוסה ברובו על ידי הקצבה של המשרד בסך 392,000 ל"י, הכוללת גם השתתפות בהוצאות למחקרים עצמאיים, ונוותר גרעון בסך 14,000 ל"י.

המכון למחקר קרמיקה וסיליקטים הוקם בעקבות הסכם, שנחתם בדצמבר 1961 בין הממשלה לבין הקרן המיוחדת של האו"ם, שהתחייבה להשתתף בהוצאות הקמתו והפעלתו של המכון. בהסכם נקבע, שהשתתפות הממשלה בפרויקט תחולק בין אוצר המדינה לבין התעשייה הישראלית: התעשייה תישא במחצית הוצאות ההשקעה וב-2/3 מההוצאות השוטפות. לאחר שתוקנו בהסכם פרטים שונים בנובמבר 1963 עמדה ההוצאה הכוללת על הפרויקט להסתכם ב-1,344,000 ל"י: 628,000 ל"י חלקה של הקרן ו-716,000 ל"י חלקה של הממשלה.

סך כל הכספים, שהממשלה העבירה לחשבון הפרויקט עד 31.3.1964, מגיע ל-425,000 ל"י: 174,000 ל"י לצרכי השקעה ו-251,000 ל"י להוצאות שוטפות. לא עלה עד כה בידי המשרד להשיג מהתעשייה השתתפות בהוצאות אלה לפי השיעורים, שזוכרו בהסכם: בהוצאות ההשקעה הגיעה השתתפות התעשייה ל-25% לעומת 50% שבהסכם, ובהוצאות השוטפות ל-37% בלבד לעומת 67%; בחשבונות המכון ליום 31.3.1964 רשומות הכנסות, שטרם נתקבלו, בסך 54,000 ל"י, שהעברתן לחשבון הפרויקט תעלה את השתתפות התעשייה בהוצאות השוטפות ל-48%.

בהסכם עם הקרן נקבעה אחריות הממשלה לביצוע התשלומים, הן אלה שנועדו לחול על אוצר המדינה והן אלה שנועדו לחול על התעשייה. המשרד לא דאג לקבל מהתעשייה התחייבות לפני חתימת אותו הסכם — וגם לא לאחר מכן — בהתאם לתנאים שנקבעו בו: לגבי ההשתתפות בהוצאות השוטפות לא נדרשה ולא נתקבלה מהתעשייה כל התחייבות, ולגבי הוצאות ההשקעה נתקבלה התחייבות על סך 40,000 ל"י. בשנת 1964 הסכימה התעשייה להשתתף בהוצאות ההשקעה בסך 40,000 ל"י נוספות. כדי להבטיח את הקמתו והפעלתו של המכון בהתאם לתכנית היה על הממשלה להגדיל את השתתפותה היא באופן ניכר.

מכון המתכות, שהוא יחידת סמך של מוסד הטכניון למחקר ולפיתוח בע"מ, מורכב משני אגפים: אגף למחקר שימושי וייעוץ ואגף לבדיקות — מבדקה. לפי ההסדר שהיה נהוג עד סוף 1963/64, השתתף המשרד בהוצאות האגף למחקר שימושי וייעוץ. תקציב האגף הגיע בשנת 1962/63 ל-117,000 ל"י: מתקציב המדינה 63,500 ל"י ומהכנסות עצמיות 53,500 ל"י. הקצבת המשרד הועברה במלואה, ואילו ההכנסות העצמיות הגיעו ל-44,000 ל"י בלבד. בשנת 1963/64 נקבע תקציב האגף ל-138,000 ל"י: 60,000 ל"י מתקציב המדינה ו-78,000 ל"י מהכנסות עצמיות. גם בשנת 1963/64 הועברה הקצבת המשרד במלואה, ואילו ההכנסות העצמיות נפלו מהאומדן ב-25,000 ל"י. פעולות האגף בשתי השנים הסתיימו בעודף של 13,000 ל"י; הסיבה לכך, שגם הוצאות המכון נפלו מהאומדן. המכון אינו נוהג להעביר למשרד דו"חות כספיים המתייחסים למבדקה, והכנסותיה והוצאותיה אינן מובאות בחשבון בעת קביעת ההקצבה לאגף למחקר שימושי וייעוץ.

הסדר זה אינו תואם את הנוהג המקובל בשאר המכונים, בהם עודף הכנסות מבדיקות בעבור התעשייה משמשות מקור חשוב לכיסוי שאר הוצאות המכון. לדעת הביקורת על המשרד לקבוע את סכום ההקצבה למכון על סמך נתונים כספיים המתייחסים לשני אגפיו, ובמידה שפעולות המבדקה מביאות לעודף, מן הראוי להביאו בחשבון בעת קביעת ההקצבה למכון.

— תנאי לפיקוח יעיל של המשרד על המכונים היא התכנסות שיטתית של המוסדות המנהלים, שבהם משתתפים נציגיו. נמצא שהמוסדות המנהלים של כמה מהמכונים, בעיקר מכון המתכות, מכון האריזה ושירות ייעוץ לתעשיית המזון, לא התכנסו בתכיפות סבירה. המשרד לא דרש ולא קיבל מהמכונים דו"חות ענייניים על פעולותיהם בתחום המחקר השימושי והשירותים לתעשייה, דבר הדרוש כדי לאפשר לו לעמוד על מידת השגתן של מטרות הקצבותיו.

*

תפקיד ממלכתי חשוב הוא להחדיר לתעשייה את תודעת המחקר התעשייתי ולהגביר את הנכונות של התעשיינים להקצות לו את האמצעים הכספיים הדרושים. בעוד שהמטרה הראשונה הושגה לגבי ענפים שונים על ידי עצם הקמת המכונים, לא גויסה עדיין במידה מספקת השתתפותה של התעשייה במימוןם ובהרחבתם.

הפיקוח על משקלות ומידות

סדרי הפיקוח על השימוש במשקלות ומידות במדינה נקבעו בפקודת המשקלות והמידות משנת 1947 ובחקנות, שהוצאו על פיה. בהתאם לפקודה מינה שר המסחר והתעשייה מפקח על משקלות ומידות, הממלא את תפקידו בעזרת מדור, שבו מועסקים 19 פקחים. בשנת 1963/64 הקיף הפיקוח כ-26,000 בתי עסק וכ-1,000 תחנות דלק.

לפי החוק רשאי פקח לבדוק בכל זמן סביר משקלות, מידות ומכונות שקילה המשמשים לצורכי מסחר; לפי הוראות פנימיות של המדור יש לערוך ביקורת זו אחת לשנה בכל בית עסק ופעמיים בשנה בכל תחנת דלק. עוד קובע החוק, שאדם המחזיק במשקל, מידה אן מכונת שקילה לצורכי מסחר חייב להראותם לפקח לשם כיול מחדש בזמן ובמקום, שיקבע המפקח; כיול מחדש ייערך לא יותר מפעם בשנה. לפי הנוהל שנקבע במדור ייערך כיול מחדש אחת לשנתיים.

במאסר 1964 נבדקו סדרי הפיקוח על משקלות ומידות.

— בארבעת המשרדים המחוזיים מתנהלות כרטסות של בתי העסק הנכללים בפיקוח. הכרטסות משמשות יסוד לתכנון ביקורי הפיקוח, ועל פיהן נשלחות ההזמנות לבעלי העסקים להביא את המשקלות והמידות לכיול. קיום כרטסת מעודכנת הוא אפוא תנאי לשלמות הפיקוח. עדכון הכרטסות במחוזות תל אביב וירושלים נעשה על יסוד סיורים

במקומות היישוב השונים וביקורים בבתי עסק; ורק לגבי מחוזות באר שבע וחיפה (פרט לעיר עצמה) גם על ידי בדיקת הרשימות של בתי העסק שברשויות המקומיות והשוואתן לכרטיס שבידי המדור. בעקבות הביקורת ניגש המשרד לעדכון הכרטיס גם במחוזות ירושלים ותל אביב על ידי השוואתן לרשימות אלה.

— על תכיפות פעולות הכיול מחדש בהשוואה לזו, שנבעה על ידי המשרד, אין לעמוד מהנתונים הסטטיסטיים הנוגעים לפיקוח על משקלות ומידות, שהמשרד מרכז אותם, מאחר שהדבר היה מחייב רישום סטטיסטי מלא של כל המשקלות והמידות הנמצאים בשימוש. בבדיקות מסורגות נמצא, שבדרך כלל נעשה הכיול מחדש לגבי משקלות ומידות, שרישומם נמצא במשרד, בהתאם לנוהל שנבקע, אחת לשנתיים. אשר לפיקוח על בתי העסק, מתברר מאותם נתונים, שעדיין לא עלה בידי מדור המשקלות והמידות לקיים בכל חלקי הארץ את הפיקוח בהיקף, שהוא קבע בעצמו, ביקור-פיקוח אחת לשנה. הטבלה הבאה מפרטת את מספר בתי העסק בכל מחוז, בהתאם לרישומים במדור, ומספר ביקורי הפיקוח, שנערכו בשנים 1962/63 ו-1963/64.

המחוז	מספר בתי העסק ב-1963/64		ביקורי פיקוח	
	1963/64	1962/63	1963/64	1962/63
חיפה	9,500	3,311	4,810	
תל אביב	12,500	10,424	12,388	
ירושלים	2,100	2,396	1,780	
באר שבע	2,000	1,081	615	

גם אם נניח, שלא נערכו ביקורים חוזרים באותם בתי עסק באותה שנה במחוזות חיפה, תל אביב ובאר שבע, דבר שאין לעמוד עליו מתוך הנתונים המרכזים, לא הגיע הפיקוח להיקף הדרוש, בעיקר בשני מחוזות: במחוז חיפה היה היקף הפיקוח בשנת 1963/64 נמוך בכ- 50% בקירוב מהדרוש, ובמחוז באר שבע בכ- 70%.

— בדיקה מסורגת של הכרטיסות המחוזיות העלתה ליקויים בסדרי הפיקוח במיוחד במחוז באר שבע: יש מקומות, שבהם לא נערכו כל ביקורי פיקוח מאז תחילת 1963 ועד אמצע 1964, בעיקר אילת; בעיר באר שבע, שבה כ- 740 בתי עסק, נערכו בשנת 1963 כ- 40 ביקורים בלבד; לגבי אותם בעלי עסקים, שלא נענו להזמנה להביא משקלות ומידות לכיול מחדש, לא ננקטו אמצעים, והוא הדין באלה, שבמשקלותיהם ובמידותיהם נמצא פסול בעת ביקורי הפיקוח או הכיול. במספר תחנות דלק, שלפי הוראות המדור יש לבקרן פעמיים בשנה, לא נערכו ביקורי פיקוח במשך תקופה העולה על שנה; מספר בעלי תחנות עשו תיקונים במשאבות, שחייבו הסרת חותם הכיול, והודיעו על כך תוך 24 שעות למשרד המחוזי בהתאם לנדרש בתקנות, אולם חלפה תקופה ארוכה, במקרים אחדים למעלה משנה, עד שדאג המשרד לכיולן מחדש.

מרבית הליקויים בסדרי הפיקוח והיקפו הוסברו על ידי המשרד במחסור בכוח אדם. נראה, שהשלמת הפיקוח להיקף שנדרש על ידי המשרד מחייבת תוספת מספר מצומצם של עובדים, ולאור משמעותו המשקית והמוסרית של העניין אין לוותר על כך מסיבה זו.